

επιστήμης· επί πλέον δε, επειδή ο κοινωνιολόγος πρέπει να προτείνει θεωρητικά πλαίσια για την εξήγηση των κοινωνικών προβλημάτων, οδηγείται αναγκαστικά στο φιλοσοφικό στοχασμό. Υποστηρίζεται, εξάλλου, ότι η φιλοσοφία ολοκληρώνει τα ποσοτικά στοιχεία της κοινωνιολογίας και τα μεταλλάσσει σε ποιοτικές εκτιμήσεις. Τέλος παρουσιάζεται η βασική διαφορά μεταξύ φιλοσοφίας και κοινωνιολογίας ως προς το ζήτημα της επιλογής μεθόδου.

Το άρθρο τελειώνει με μια ωραία αναφορά στην φιλοσοφία που χαρακτηρίζεται ως «ώρα της ανθρώπινης ελευθερίας και ώρα της ευτυχίας» (σ. 45). Υπάρχει στο άρθρο αυτό πλήρης τεκμηρίωση και αξιόλογη σχετική βιβλιογραφική ενημέρωση.

Ο Γεώργιος Διλιπόης, Θεολόγος, Σχολικός Σύμβουλος συμμετέχει με το σύντομο άρθρο «Ο άνθρωπος και οι σχέσεις θεολογίας και φιλοσοφίας» (σ. 117-120). Ο συγγραφέας αφού παρουσιάζει τη θεολογική ορθόδοξη άποψη για τον άνθρωπο, προβαίνει σε μια κριτική ανάλυση της θέσης που παίρνουν ορισμένοι εκφραστές της θεολογίας σήμερα στα προβλήματα του ανθρώπου. Στο ερώτημα των σχέσεων θεολογία και φιλοσοφία δέχεται την άποψη της συνεργασίας και απορρίπτει το μονοπώλιο κάθε μιας για την ερμηνεία και την καθοδήγηση του ανθρώπου.

Το αφιερωματικό αυτό τεύχος κλείνει με την εργασία του *Φιλήμονα Α. Παιονίδη «Σκέψεις για τη φιλοσοφική μας παιδεία»* (σ. 121-124).

Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι γενικά η φιλοσοφία στη νεότερη Ελλάδα δεν έχει να επιδείξει εντυπωσιακά επιτεύγματα. Μετά το 1929, με την παρουσία του Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Κ. Τσάτσου κ.ά, αρχίζει ν' αναπτύσσεται κάποιο φιλοσοφικό ενδιαφέρον, που επηρεάζει και το λογοτεχνικό χώρο (Καζαντζάκης, Θεοτόκης). Τα φιλοσοφικά ρεύματα εξάλλου που επιδρούν κάπως στον ελληνικό χώρο τα τελευταία χρόνια είναι κυρίως ο υπαρξισμός και η φαινομενολογία κι ακόμα στις μέρες μας η αναλυτική φιλοσοφία. Το ελληνικό κοινό επίσης, κατά το συγγραφέα, δεν δείχνει, όπως όφειλε έντονο φιλοσοφικό ενδιαφέρον. Παρά ταύτα παρατηρείται έντονη φιλοσοφική εκδοτική δραστηριότητα στις μέρες μας· αξιόλογοι Έλληνες φιλόσοφοι διαπρέπουν και στο εξωτερικό, όπου οι συνθήκες είναι ευνοϊκότερες. Στη συνέχεια προβαίνει σε κριτική θεώρηση α) της προσφερόμενης φιλοσοφικής παιδείας στο Λύκειο, β) της απουσίας φιλοσοφικής έκφρασης από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, γ) του είδους των φιλοσοφικών εκδόσεων και μεταφράσεων, δ) της απουσίας της φιλοσοφίας από τις λεγόμενες πολιτιστικές εκδηλώσεις. Το άρθρο κλείνει με την παρατήρηση «πως η φιλοσοφία δεν είναι πολυτέλεια, αλλά ένα είδος ανάγκης» (σ. 123).

Πιστεύουμε πως το *Αφιέρωμα στα φιλοσοφικά μαθήματα* αποτελεί μια σημαντική προσφορά των συνεργατών της ΕΚΔΕΦ στο γενικότερο χώρο του προβληματισμού για τα θέματα της φιλοσοφίας στην Εκπαίδευσή μας.

ΕΠΥΡΟΣ Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ
ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

Ρωξάνης Ἄργυροπούλου, *Ἡ Βενιαμίν Λέσβιος καί ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰ.*
Ἀθήνα 1983, 289 σελ.

Τό ἔργο, διδακτορική διατριβή στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, διαιρεῖται σέ τέσσερα μέρη: I. Ἡ νεοελληνικός διαφωτισμός καί ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰώνα. II. Ἡ Βενιαμίν Λέσβιος. Τό ἔργο καί ἡ ἐποχὴ του. III. Ἡ φιλοσοφικός στοχασμός τοῦ Βενιαμίν Λέσβιου καί ἡ εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰώνα. IV. Ἐπίμετρο.

Στό πρώτο μέρος ἡ συγγραφέας ἀναφέρεται στά χρονικά ὄρια τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ (1750-1821), στίς ἐπιδράσεις (τῆς γαλλικῆς, ἀγγλικῆς, γερμανικῆς καί ἰταλικῆς σκέ-

που Hume ή τύπου Berkeley (64) του Wittgenstein ή για τή *συμπάθειά* του προς τόν σολιμισμό (142), όσο και για κάποιαν 'εικόνα πού ό Wittgenstein έχει για τή γλώσσα' ή για κάποια *θεωρία* του περί ταυτότητας (identity), ή όποια δέν είναι *πλήρης* (145), θά άρκέσουν σέ πολλούς άπό τούς επιφανέστερους έρευνητές του έργου του αδστριακού φιλόσοφου, για νά συγκαταλέξουν τόν Kripke μεταξύ εκείνων πού βλέπουν τή φιλοσοφία του Wittgenstein *άπό λάθος γωνία*. Κρίνοντας άπό τήν προηγούμενη συγγραφική δράση του Kripke, τολμῶ νά πῶ ότι τό αντίθετο θά ήταν παράδοξο. 'Αλλά ό συγγραφέας του *Naming and Necessity* έχει άπόλυτη συνείδηση τών στόχων του· γι' αυτό τονίζει ότι «δέ θάπρεπε νά νομισθεί πώς τό βιβλίο αυτό προβάλλει είτε τό έπιχείρημα του Wittgenstein είτε τό έπιχείρημα του Kripke· αλλά μάλλον τό έπιχείρημα του Wittgenstein, έτσι όπως ό Kripke τό συνέλαβε, έτσι όπως σ' εκείνον δημιούργησε ένα πρόβλημα» (5).

Μ' άλλα λόγια τό βιβλίο θά μπορούσε νά επιγράφεται *Kripke's Wittgenstein*. (Και σ' αυτό θάταν άστοχο ν' άντιτεινει κανείς ότι «τελικά κάθε έρμηνεία είναι υποκειμενική» —έννοώντας πώς δέν έχουμε δικαίωμα νά κάνουμε αξιολόγηση— γιατί αυτό θά έθετε έν άμφιβόλω τό άναμφίβολο δικαίωμά μας νά μιλάμε για κακή ή για καλή *έρμηνεία* του έργου ενός φιλοσόφου).

Είναι σίγουρο πώς τό βιβλίο θά έχει περισσότερους άπολογητές άνάμεσα στους θιασῶτες του Kripke παρά άνάμεσα σ' εκείνους του Wittgenstein. 'Αλλά ή αξία του συγγράμματος παραμένει φυσικά άνεπηρεάστη άπό τό κατά πόσον άποτελεί καλή ή κακή έρμηνεία του Wittgenstein. Σημειώνουμε άπλῶς ότι τό κείμενο αυτό θά μπορούσε νά είναι *παραπλανητικό* για τούς άναγνώστες εκείνους πού δέν έχουν άκόμη μιάν άρκετά άποκρυσταλλωμένη εικόνα του τύπου του βιτγκενσταϊνικού φιλοσοφείν.

ΚΩΣΤΗΣ Μ. ΚΩΒΑΙΟΣ

Ευαγγέλου Μουτσοπούλου: *Φιλοσοφικοί προβληματισμοί*, τόμος Γ', *Βιώματα και ένεργήματα*, 'Αθήνα 1984, 488 σσ.

Μετά τόν Α' τόμο τών *Φιλοσοφικῶν προβληματισμῶν* μέ υπότιτλο *Συνείδηση και δημιουργία*, 'Αθήνα 1971 και τόν Β' τόμο μέ υπότιτλο *Αναδρομές και αναδομήσεις*, 'Αθήνα 1978, ό καθηγητής Ε. Μουτσόπουλος δημοσίευσε φέτος τόν Γ' τόμο τών *Φιλοσοφικῶν προβληματισμῶν* μέ υπότιτλο *Βιώματα και ένεργήματα*. 'Ηδη ό υπότιτλος του έργου αυτού δηλώνει, ότι ό φιλοσοφικός στοχασμός του συγγραφέα είναι βιούμενος. Στην Είσαγωγή ό σ. άναπολεί τό δρόμο πού διήνυσε ό φιλοσοφικός του στοχασμός και τονίζει, ότι ή μουσική στάθηκε γι' αυτόν άφετηρία βίωσης σημαντικῶν έμπειριῶν πού τόν δόγησαν στή φιλοσοφία. Τήν φιλοσοφία του όρίζει ό σ. ως μιá *δυναμοκρατική και δομοκρατική συνειδησιοκρατία*. Τό κείμενό του, στό όποιο άποδίδει ό σ. μέχρι σήμερα θεμελιώδη σημασία και προς τό όποιο συγκλίνουν, όπως ό ίδιος γράφει, όλα τά μεταγενέστερα γραπτά του, γράφτηκε τό 1960 και δημοσιεύθηκε τό 1962 υπό τόν τίτλο *Χρονικαί και καιρικαί κατηγοριαί*. 'Ο σ. στό κείμενο αυτό μάς έδωσε πυκνές, βαρυσήμαντες και πρωτότυπες άναλύσεις του στατικού-χρονικού και του δυναμικού-καιρικού κατηγοριακού συστήματος και θεμελίωσε τή φιλοσοφία τής *καιρικότητας* μέ τήν άνάλυση τών έννοιῶν του *καιρού* και τής *προθετικότητας τής συνείδησης*. 'Ο στόχος του στοχασμού του είναι πάντοτε μιá αναδομητική σύλληψη τής πραγματικότητας μέ μετασχηματισμό τής χρονικότητας σέ *καιρικότητα* άπό τήν μύχια ούσία τής συνείδησης.

'Ο Ε. Μουτσόπουλος έπεξεργάζεται άκόμη μέχρι σήμερα (1984) τήν έννοια τής καιρικότητας σέ συνάρτηση μέ τήν έννοια τής χρονικότητας, άναφερόμενος προς τοῦτο στους τρεις βασικούς, κατά τήν άντίληψή του, χώρους τής φιλοσοφικής έρευνας ('Οντολογία, 'Επιστη-